

БАГАТОВІКОВІ ДЕРЕВА ТА СИСТЕМА ЇХ ОХОРОНИ В ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ МЕРЕЖІ

Карпенко Ю.О., Потоцька С.О.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів*

Вікові дерева – цікаві природні музеї, своєрідні лабораторії для науковців, де можна вивчати такі проблеми як довговічність порід, зміни структури деревини в залежності від часу, їх насіннєвий потенціал із можливістю отримання елітного насіння.

Своєрідна увага до старих дерев пояснюється також їх значенням як свідків і певних віх історії України, від епохи язичництва та поклоніння деревам як тотемам і храмам до епохи Просвітництва, яка надихала на творчість і свободу, від княжих часів до розквіту козацької держави. Вони виступають своєрідними коріннями нації, що мають велике екологічне, естетичне, патріотичне та меморіальне значення та охороняються в багатьох випадках як ботанічні пам'ятки або як складові інших категорій природно-заповідних територій (дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) загальнодержавного або місцевого статусу.

На території України зростає понад 70 дерев віком 1000 і більше років. В якості пам'яток природи в Україні охороняється біля 2600 дерев, із них у Києві – 350, у Львівській та Тернопільській – по 200, Вінницькій, Чернігівській, Хмельницькій і Черкаській областях – по 160 (Борейко, 2010).

Найстаріше дерево України – 2000-річне дерево оливи, що зростає у Верхньому парку Нікітського ботанічного саду. Кримськими рекордсменами також виступають дерево фісташки з Нікітського ботанічного саду віком 1500-1700 років, дерева яліщю на мисі Сарич віком 1800-1900 років та в урочищі Батиліман, біля мису Айя віком 1400 років. Чекають також на охорону вісім тисячолітніх тисів, що зростають у гірських районах Криму.

Найстаріший і найтовщий дуб України – «Дуб-Чемпіон» віком 1300 років, який росте у селі Стужиця Великоберезнянського району Закарпатської області. Обхват його стовбура – понад 9 м, а висота – біля 30 м. Серед відомих дубів слід навести: «Дуб Залізняка» в Холодному яру Чигиринського району Черкаської області; «Дідо-дуб» у селі Стужиця; «Юзефінський дуб» біля села Глинне Рокитинського району Рівненської області; два 1000-річні «Дуби Шевченка» у селах Будище і Моринці Звенигородського району Черкаської області.

Найтовща і найстаріша липа України – «Липа Богдана Хмельницького», під якою в 1651 році він із козаками відпочивав після баталії з поляками. Вона росте у селі Денисів Козівського району Тернопільської області. Обхват її стовбура – 7,34 м, висота – 18 м, вік – 800-900 років. «Золота липа» віком 600 років зростає у місті Бучач Тернопільської області. Під нею у 1672 році було підписано Бучачський мир між поляками та турками. «Липа Петра

Могили» була посаджена 1635 року в пам'ять побудованої митрополитом Петром Могилою церкви на місці зруйнованого ордуо Багтя Десятинного храму X ст. Обхват її стовбура –5 м, висота –10 м, вік – 600 років.

На Чернігівщині багатовікові та вікові дерева охороняються як ботанічні пам'ятки практично у всіх районах області, також охороняються на територіях інших категорій природно-заповідних територій (дендропарк «Тростянець», 22 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) загальнодержавного або місцевого статусу. Їх назви пов'язані з різними історичними подіями та видатними постатями державних діячів, письменників, поетів, композиторів та інших митців, що перебували в регіоні.

Досить відомими є дуб Мазепи і Мотрі в Кочубеївському парку Батурина (національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця») відігравав роль своєрідної поштової скриньки, за допомогою якої вели переписку гетьман Іван Мазепа та його кохана Мотря.

У старовинному Тиницькому парку головна алея складається з вікових дерев ялини звичайної.

«Дуб Павла Тичини» та «Липа Павла Тичини», ботанічні пам'ятки природи, знаходяться у селі Піски Бобровицького району та пов'язані з життям і творчістю відомого поета П.Г.Тичини.

Лісовий дендрарій – пам'ятка природи, був закладений в 1940 році в околицях с. Високе Борзнянського району, його колекція нараховує біля 150 видів дерев і чагарників із різних природних зон.

Іржавецькі багаторічні меморіальні насадження (45 дерев сосни звичайної, 5 – каштану кінського, 3 – липи серцелистої) створені на території колишньої садиби, де народився композитор і відомий артист Левко Ревуцький.

Дуб маврійський – 300-річне дерево у селі Петровське Козелецького району давало притулок та відпочинок Т.Г. Шевченку.

У старовинному парку пана Солонини у селі Савин Козелецького району під пологом вікових дерев у 1857 році малював етюди Т.Г. Шевченко.

«Цар-дуб» – дуб-велетень віком понад 800 років, найстаріше дерево Чернігівщини, знаходиться на території ландшафтного заказника «Рихлівська дача» (Мезинський національний природний парк). Обхват його стовбура – 6,5 м, а висота – біля 40 м, від центрального стовбура відходить 10 відгалужень. У 2010 році це дерево було номіновано як «Естетично цінне дерево» в рамках Всеукраїнського конкурсу, що проходив під егідою Мінприроди та Асоціації природоохоронних територій України.

Старовинна ялина алея Пустинно-Рихлівського Свято-Миколаївського чоловічого монастиря була створена на початку ХХ ст. вздовж дороги до монастирських печер. Зі 100 дерев ялини звичайної (ботанічна пам'ятка природи місцевого значення) збереглося 79, вони мають висоту біля 30 м.

У Стольненському парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва (площа 12 га, с. Стольне Менський район) зростає понад 50 видів і форм дерев та

чагарників. Серед них 5 дерев дуба звичайного та 3 дерева клена-явора віком понад 300 років.

На Чернігівщині охороняються в якості ботанічних пам'яток природи 2 два дерева тополі: «Тополя чорна» у селі Тужар Козелецького району, що має висоту понад 30 м, охоплення стовбура – 3,8 м, вік – до 200 років, та «Тополя біла» у селі Макіївка Носівського району. Остання є єдиним деревом, що залишилося з десяти посаджених у 1866 році біля храму Святого Вознесіння. Вона має висоту біля 35 м, стовбур в обхваті – 4,54 м.

«Багатовіковий дуб «Три брати»» у селищі Линовиця Прилуцького району – унікальне дерево віком понад 300 років, висотою 25 м, має три стовбурові розгалуження.

16 дерев віком понад 200 років охороняються на території Ріпкинського району, серед них два дерева сосни звичайної («Сосни присторощинські») з унікальною розлогою формою крон та 300-річний «Сушнянський дуб» із своєрідною кроною діаметром до 20 м.

На території Сокиринського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення зустрічається 40 видів деревних порід. Серед них єдиний в області 200-річний платан західний, що має висоту 27 м, діаметр крони – 18 м, діаметр стовбура – 1,1 м.

«Богданів дуб» віком понад 400 років, що у Седневі Чернігівського району, пам'ятає розмови місцевих жителів з Богданом Хмельницьким.

Новоборовицька група дерев-довгожителів (площа 1,2 га) є найбільшою охороняемою в області ділянкою дубів, яка складається з 17 дерев віком від 250-300 років.

«Дуб Заньковецької» віком понад 300 років знаходиться у місті Ніжині, в колишній садибі Марії Заньковецької. 8 дубів-довгожителів віком 200-400 років взяті під охорону у місті Прилуки.

Найбільшим осередком деревних рослин на Чернігівщині виступає дендропарк «Тростянець», колекція якого нараховує понад 500 видів і підвидів деревних рослин. Серед них – туя західна «Шапка Мономаха», ялина бугристостовбурова та багатовікові дуби у старовинній балці «Богівщина».

Історичні, меморіальні та естетичні дерева міста Чернігова: в якості ботанічних пам'яток місцевого значення (15 об'єктів) у Чернігові охороняється 92 багатовікових дерева. Серед них як окремі дерева, такі і групи багатовікових насаджень. Група багатовікових дубів «Маліївські дуби», складається з 17 дерев віком 300-400 років, які зростають на схилах урочища «Маліїв рив». Згідно місцевих переказів, саме в цьому лісі, біля дороги на Київ, ще в князівські часи «господарював» розбійник Малій, а шата крон цих дубів споглядав Ілля Муромець.

Старовинна ялинова алея з 23 дерев ялини звичайної віком понад 100 років є свідком мастку заможного чернігівця.

У парку «Міський сад» зростає сім дубів-велетнів віком понад 350-400 років.

У заповідному урочищі «Святе», яке є залишком древніх чернігівських пралісів, збереглося кілька десятків багатвікових дерев (дуби, сосни, тополі), а двом, найбільш поважним із них, надано заповідний статус

Вражає своєю величчю, кремезністю та монументальністю 500-річний дуб («Багатвіковий дуб»), поруч з зупинкою) біля початку Болдіних гір, які є некрополем із язичеських та князівських часів, де знаходяться Антонієві печери та ряд меморіальних поховань різних часів.

Під час комплексного дослідження деревних рослин міста Чернігова впродовж 2008-2011 рр., нами виявлено ряд цінних історичних, меморіальних дерев, які слід охороняти на території міста як ботанічні пам'ятки природи місцевого значення. Серед них п'ять перспективних груп для заповідання, зокрема: Група багатвікових дерев Чернігівського Кремля (Валу), у тому числі «Дуб архієпископа» (вік – понад 200 років), «Багатвікова модрина» (вік – понад 100 років), «Ясен Якова Лизогуба» (вік – біля 100 років), «Багатвікові ялини» (шість особин, вік – понад 100 років).

«Липа Михайла Коцюбинського» (вік – понад 100 років) знаходиться поруч із територією меморіального музею М.М. Коцюбинського.

«Сосна Василя Ялоцького» (вік – понад 150 років) на території агробіостанції, що в урочищі «Ялівщина». Назва цього урочища походить від імені землевласника і володаря млина Василя Ялоцького (Яловицького), якому ці землі були даровані універсалом гетьмана Дем'яна Многогрішного від 3 червня 1672 року.

«Ясен Святителя Феодосія» (вік – понад 150 років) зростає на території Слицького Успенського монастиря. «Група багатвікових дерев колишньої садиби поміщика Г.М. Глібова» на території, прилеглій до Чернігівського державного технологічного університету. До її складу включено чотири вікових дерева ялини звичайної, 22 сторічних дерева гіркокаштану звичайного, 14 сторічних дерев липи серцелистої, одне дерево модрини європейської віком понад 100 років та одне дерево берези бородавчастої того ж віку.

Наукові обґрунтування про наведені вище об'єкти передано до відділу заповідної справи та екомережі Державного управління охорони навколишнього середовища в Чернігівській області, яким розпочато процес їх заповідання.

Таким чином, багатвікові дерева є живими свідками різних історичних подій, вони пов'язані з багатьма історичними постатями, народними переказами, легендами та спогадами, мають символічну і естетичну цінність, викликають почуття захоплення і творчого натхнення, вражають своєю міцністю та життєздатністю, пов'язують минуле з майбутнім через сучасне та потребують системного спостереження і охорони в системі природно-заповідного фонду.